

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

till hands är Anna Maria Malmstedt, g. Lenngren, dotter till den herrnhutiska författaren Magnus Brynolph Malmstedt. Eller varför inte Hedvig Charlotta Nordenflycht, en av Nordens djärvaste förespråkare för kvinnans rättigheter och upplysningen, vilken därtill ibland setts som en känslans profet. Liksom Ewald gjorde hon ambitiösa försök att förena upplysning och religion. För att nämna ett par för oss svenska läsare näraliggande exempel. Med viss trötthet kan man konstatera att upplysningen kan innehålla mycket, men inte ens den bredsdorffska brokigheten innebär att kvinnlig aktivitet synliggörs på allvar.

Invändningarna till trots ska det slutligen sägas att det är en ren njutning att läsa Bredsdorff. Trots sin höga densitet är boken skriven med ett lätt handlag. Bredsdorff har därtill ett högst personligt tilltal och boken är fylld av träffsäkra, ofta humoristiska, formuleringar. Här finns dessutom ett generöst kulturhistoriskt anslag som borde kunna appellera till en bredare publik. Detta är populärvetenskap i dess bästa mening. Men man ska inte förledas att tro att undersökningen därför är ytlig; Bredsdorffs analyser går, som jag framhöll ovan, bortom detta. I det avslutande kapitlet, som med en lekfull blinkning till Kierkegaard har fått rubriken ”Afsluttende, ret uvidenskabelig efter-skrift”, ställs vi med Bredsdorff att begrunda den brokiga arkitekturen på Zinzendorffplats i Herrnhut. Vi som har varit där, i ett av den dåtida evangeliska väckelserörelsens epicentra, kan bara nicka instämmande. Den här platsen bör också finnas med i diskussionerna om den europeiska upplysningen.

Ann Öhrberg

Carl Gustaf af Leopold, *Samlade skrifter*, Förra avdelningen, Andra delen: *Dikter 1785–1829*, utgivna av Torkel Stålmarck, band 1, Text, och 2, Kommentarer (Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet, II). Stockholm 2002–2003.

”Att tilltala en konung” var den fyndiga titeln när 1700-talskännaren Torkel Stålmarck för några år sedan höll föredrag om hovskalden Leopold.¹ Denne behärskade till fulländning konsten att turnera en komplimang som föll majestätet i smaken. Idag har Leopolds texter försvunnit från litteraturlistorna på grundnivå i litteraturvetenskap, men han har behållit sin plats i kanon som en av centralgestalterna i det gustavianska litterära li-

vet. I handboken *Den Svenska Litteraturen* ägnas han ett avsnitt av Sven Delblanc under rubriken ”En idealtypisk hovskald” (II s. 111 ff., 1988). Det är med förvåning man finner att större delen av Leopolds vittra författarskap inte har förelagat i någon modern, vetenskaplig edition. Svenska Vitterhetssamfundet tog upp Leopold som nummer två i sin serie ”Svenska författare” och Knut Fredlund utgav redan 1912 hans ungdomsskrifter 1770–1784 (”Förre avdelningen, Första delen”), men arbetet med ”Förre avdelningen” avstannade. Däremot har Leopolds brev (”Senare avdelningen”) publicerats i olika omgångar av redaktörerna Knut Fredlund och senare Olle Holmberg och Åke-Hugo Hanson. Resultatet av brevet utgåvan har blivit en mäktig svit på drygt 2 000 trycksidor täckande över ett halvsekel, 1774–1829 (1915–2002).

Efter nittio år har Svenska Vitterhetssamfundet återupptagit utgivningen av det vittra författarskapet. De nu föreliggande volymerna, *Dikter 1785–1829*, kan hälsas med glädje av forskarsamhället. Redaktör är Torkel Stålmarck, som under senare år bland annat svarat för utmärkta editioner av Jacob Wallenbergs skrifter (Svenska Vitterhetssamfundet) och av Bellmans tidskrift *Hwad Behagas?* samt brev och skrivelser (Standardupplagan av Bellmans skrifter). Utgåvan av Leopolds dikter tar vid där Fredlund stannade. År 1785 är Leopold ännu bibliotekarie i Uppsala med siktet inställt på en akademisk bana, men redan året därpå flyttar han till Stockholm för en lysande hovkarriär. Dikterna publiceras i kronologisk ordning, fram till den blinde skaldens sista år. Ett stort insamlings- och attributionsarbete ligger bakom de 182 inkluderade dikterna. Stålmarck nämner i sitt förord föregångarnas insatser: Knut Fredlund, den förste redaktören, Olle Holmberg, författare till den monumentala Leopold-biografen 1953–1965, samt även Viktor J. Johansson och Kerstin Anér med monografier om *Extra Posten* resp. *Läsning i blandade ämnen* (Leopolds texter utgavs ofta anonymt i pressen).

Som bastexter för editionen väljer Stålmarck första tryck, eller, då sådana saknas, egenhändiga manuskript, till skillnad från gängse praxis inom äldre textkritik att utgå från den sista av författaren godkända versionen (”Ausgabe letzter Hand”). Målet är ”att presentera texterna sådana de första gången mötte publiken” (1 s. vi). Den valda principen är alltså receptionshistoriskt betingad och gör det samtidigt lättare att följa ut-

vecklingen i författarskapet. I Leopolds fall föreligger ofta olika versioner av enskilda dikter, eftersom han omarbetade sina texter inför utgivningen i *Samlade skrifter* (1800–1802 samt 1814–1833). När skillnaderna mellan två versioner är betydande, återges båda dessa efter varandra i textdelen.

Tack vare den nya dikteditionen (som för övrigt även omfattar ett tillägg till ungdomsskrifterna) har det på ett helt annat sätt än tidigare blivit möjligt att få ett helhetsperspektiv på Leopolds poetiska produktion. Han framstår i hög grad som en ”repertoardiktare”, med Horace Engdahls term, och man förstår lätt att hans författarskap upplevdes som särskilt misshagligt av de unga romantikerna. Kvantitativt sett dominerar dikter av tillfälleskaraktär. De utgör ungefär tre fjärdedelar av produktionen från 1785 fram till Leopolds stora kantat till musik av Kraus vid Gustaf III:s begravning i maj 1792. Andelen sjunker från hösten 1792 till hösten 1795, då Leopold efter den kunglige beskyddarens död är verksam som publicist på marknaden, med bidrag på både vers och prosa i tidningen *Extra Posten* (han är dessutom under 1793–95 bosatt utanför huvudstaden, i Linköping). Tillfällesdikternas andel stiger åter från slutet av 1795, och under de följande tjugofem åren lyckas Leopold med konststycket att successivt uppvakta Reuterholm, Gustaf IV Adolf, Karl XIII, Karl XIV Johan och prins Oscar (senare Oscar I).

Leopolds tillfällesdiktning är av olika slag. Där finns texter av formell karaktär, i den höga stilen, exempelvis gravdikter samt poem vid officiella tillfällen där författaren, som Sven Delblanc uttrycker det, ”med stor talang versifierat den gustavianska ideologin” (*Den Svenska Litteraturen*, II s. 113). Där finns också de många informella dikterna till förnämna personer och umgängesvänner; med en fingerfärdighet som erinrar om Dalin under frihetstiden strör poeten omkring sig julklappsrim, verser att sätta under ett porträtt, m.m. Nära tillfällesdikterna står Leopolds käserande versbrev, där han ibland leker med meter och rim (till Gustaf III:s gunstling Armfelt: ”Baron! En pe-ruk-ma-ka-re / Bedrar mig så precist, som desse Herrar pläga. / Jag sitter här i tofflorne [...]”, 1 s. 39), men inte underlåter att bevaka sina ekonomiska intressen. Också kvinnor ingår bland adressaterna, t.ex. Ulrica Carolina Forssberg, senare Widström, som behandlas i Anna-Maria Rimms artikel i föreliggande årgång av *Samlaren*. Versepistolerna var sannolikt avsedda att läsas högt, som en del av tidens salongskultur.

Leopold skriver inom en rad traditionella genrer, oden (såväl högstämda som frivolt erotiska), epigram, fabler, lärodikter osv. Han dryper gift ur sin satiriska ådra i kampen mot litterära motståndare, alltifrån publicisten Gustaf Regné över Thorild och dennes arme lärjunge Per Enbom till unga romantiker som Lorenzo Hammarsköld. Det är en självklarhet för honom att den bundna formen kan användas i tidens idédebatt, och han polemiserar på vers såväl mot Kant som mot den nya romantiska filosofin.

Av särskilt intresse är Leopolds dikter i *Extra Posten* 1792–1795, där han haft att anpassa sig till en bredare publiksmak än hovelitens. Vi finner där en adelsatir, ”Hjeltedigt”, en kärleksberättelse i italiensk, katolsk miljö, ”Den vackra Bedjerskan, Eller, Troheten i Lif och Död”, samt många översättningar, inte bara av Voltaire och Pope utan också av Schiller (mer därom strax) och av Herder, vars ”Sorgens Son” (”Das Kind der Sorge”), tonsatt av Olof Åhlström, också spreds som skillingtryck. Leopold publicerade sig även senare ofta i pressen. I Wallmarks *Journal* 1810, den ”gamla skolans” organ, trycktes faktiskt Leopolds översättning av en ballad i medeltida stil av Gottfried August Bürger, ”Trohets-Visan” (”Das Lied von Treue”), där Leopold bevarat det tyska originalets meter stick i stäv mot franskklassiska normer.

Med ett författarskap som Leopolds, så ofta knutet till bestämda tillfällen, är utgivarens kommentarer avgörande för att dikterna skall bli begripliga. Kommentardelen redovisar i detalj texternas proveniens och tillkomsttid, dikternas bakgrund samt referenser till tidigare forskning. Där finns också på sedvanligt sätt ordförklaringar, kommentarer till personnamn o.d. Dessutom återges förlagorna till Leopolds översättningar, och variantförteckningar har upprättats i fall där en dikt föreligger i olika versioner. Förteckningarna omfattar både ”substantieller” och ”accidentalier” (betydelsebärande resp. icke-betydelsebärande varianter) och möjliggör således systematiska studier av Leopolds språkliga bearbetningar; författaren till *Afhandling om svenska staf-sättet* (1801) ägnade stor uppmärksamhet åt ortografen. Torkel Stålmarck har lagt ner ett ytterst tidskrävande arbete på kommentardelen – det gäller t.ex. uppspårandet av utländska förlagor till Leopolds översättningar samt upprättandet av variantförteckningar –, och resultatet har blivit ett mönstergillt redskap för forskningen. Va-

riantförteckningarnas användbarhet demonstreras i ett anförande av Lillemor Santesson om Leopolds ortografiska arbete, publicerat av Svenska Vitterhetssamfundet 2003.²

Som exempel på hur kommentarerna belyser en enskild dikt väljer jag Leopolds översättning av Schillers "An die Freude", "Sång, til Glädjen" (text: 1 s. 219 ff.; kommentar: 2 s. 136 ff.). Läsaren får här veta att det var Leopold som introducerade Schiller i den svenska översättningslitteraturen. Den vedertagna gränsen mellan "klassicism" och "förroman-tik" behöver nyanseras! Stålmarcks kommentar ger ett intressant stycke receptionshistoria. Leopolds översättning, först publicerad i *Extra Posten* 1793, tonsattes av Olof Åhlström som utgav den i *Skalde-stycken satte i Musik* I, 1794. Noterna återges i faksimil; satsbeteckningen visar sig vara "Grazioso". Som Stålmarck påpekar har Åhlström uppfattat dikten som en visa, långt ifrån Beethovens senare, grandiosa tonsättning. Stålmarck tar även upp Lorenzo Hammarskölds kommentarer till översättningen, mycket positiva så sent som 1808 men senare kritiska. Tack vare att Schillers text återges i sin helhet är det möjligt att i detalj granska Leopolds översättningsarbete. Man noterar t.ex. ett par formuleringar i nästista strofen som saknar motsvarighet i originalet och förvandlar Schiller till försvarare av den etablerade moralen och samhällsordningen: "helgd af Seder", "Ingen träl-dom, – ordning blott!!!" (1 s. 221, rad 79, 86). Översättningen utgavs under brinnande revolution i Frankrike, och Leopold fördömde några månader tidigare i *Extra Posten* Danton och "den allmänna oordningens framgång" (1 s. 193 not).

Svenska Vitterhetssamfundets Leopold-satsning fortsätter. En utgåva av dramatiken är under arbete, också den med Stålmarck som redaktör. Den skall följas av Leopolds prosaskrifter inom skilda områden. Som läsare önskar man att Vitterhetssamfundet även skall finna medel att upprätta personregister till den samlade utgåvan. Slutligen kan nämnas att Torkel Stålmarck förbereder en populärvetenskaplig bok om Leopold – det är en publikation att se fram emot.

Marie-Christine Skuncke

¹ Föredrag i Michaelisgillet, Uppsala, september 2001.

² Lillemor Santesson, *Philosophe – filosof – philosoph. En ortografisk resa i Leopolds dikter*, Svenska Vitterhetssamfundet, Stockholm 2003. Ett exempel (Santesson s. 8): orden "danseuse i en Coullisse" ("Theleme och Macare", 1795) ändras i *Samlade skrifter till "dansös i en kuliss"*, den stavning som gäller än idag.

Brevkonst. Red. Paulina Helgeson & Anna Nordenstam. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2003.

Brevskrivandet torde inte ha många utövare i dag, i en tid då det är telefonsamtal, korta e-postmeddelanden eller lapidariskt utformade SMS-hälsningar som gäller. Annat var det före de senaste decenniernas expansion av teledmedia. Därom vittnar bland annat personarkiv och bibliotekens handskriftsavdelningar. Från framförallt 1800-talet och en stor del av 1900-talet, då det handskrivna brevet var ett vanligt sätt att kommunicera, finns ett omfattande material av brevsamlingar, ett material som dock väsentligt minskat ju mer vi närmat oss vårt århundrade.

I antologin *Brevkonst* redigerad av Paulina Helgeson och Anna Nordenstam finner man intressanta nedslag i brevskrivningens historia. Boken är ett resultat av det symposium ägnat "Brevet som fri form" som hölls i Göteborg våren 2002. I tolv bidrag belyses brevet ur olika synvinklar. Det ges exempel på olika sorters brev från skilda tider, och brevgenren som forskningsområde diskuteras. Också litteratursociologiska och allmänskulturella aspekter tas upp, t.ex. det faktum att brevskrivning länge var förbehållet överklassen, eftersom det var dyrt att skicka brev. Vidare framhålls betydelsen av att postlinjen inrättades, något som skedde i Europa under 1600-talet. När vi i Sverige 1842 fick en allmän folkskola blev resultatet inte bara att läs- och skrivkunnigheten ökade. Också brevskrivandet tog fart.

Perspektivet i antologin är huvudsakligen nordiskt och framförallt svenskt, bortsett från Hans Blomqvists bidrag som behandlar Franz Kafkas brevväxling med sina förläggare. Blomqvist vänder sig mot den uppfattning som förmedlats via Kafkas vän Max Brod, som förvaltade hans litterära kvarlåtenskap. Brod har hävdats att Kafka själv var ointresserad av att bli publicerad. Det som gavs ut under Kafkas livstid hade Brod med list och övertalning förmått honom att släppa ifrån sig. Att detta är en klar överdrift framgår övertygande av Blomqvists genomgång av Kafkas förlagskorrespondens.

Bokens disposition är främst kronologisk, och de flesta bidrag handlar om brevskrivande författare, t.ex. Selma Lagerlöf och Tomas Tranströmer, eller särskilda brevväxlingar, såsom den mellan Sophie Adlersparre och Rosalie Olivecrona och den mellan litteraturprofessorn Johan Mortensen